

rarne struje, pa tudi privatniki. Prišlo je. nekako v modo proglašati Cankarja za prijatelja, za pristaša, in malokedo si upa povedati tudi kaj neugodnega, pa naj si bo tudi resnično... To bi bila profanacija, bilo bi nekulturno. Tudi svoje nabrežje si dobil, dragi Ivan, seve po smrti...

Milo se mi je storilo, ko sem ga gledal na mrtvaškem odru. Njegov suhi, resni obraz je bil strašen protest, protest, kakršnega živi Cankar nikdar ne bi bil zmožen, protest zoper oni maloštevilni sloj, ki ima vse in odteguje svojemu bližnjemu najpotrebnejše... Nisem se mogel ubraniti solzâ.

Umetnik in družba.

Stanko Majcen.

Posebnost Cankarjevega življenja, imenuj jo bohemstvo, popotništvo ali kakor hočeš, nima svojih pogojev zgolj v izrednem ustroju umetniške duše, ki sili k individualnemu oblikovanju življenja, ampak tudi v docela vnanjih dejstvih. Dragoceno gradivo za rešitev tega vprašanja nudijo družabni nauk, družabna politika in vsakokratni družabni red v državi. Ta družabni red — tudi v naši državi se že snuje — je tista lestvica, po kateri se merijo gospodarska veljava, moč in vplivnost, je tisti diagram, ki ti pokaže medsebojno gospodarsko odvisnost, vzajemno napredovanje, pa tudi medsebojno borbo in vzajemno uničevanje vseh tistih prvin prebivalstva, ki tvorijo državno družbo. Družabni red ne pozna umetnika. Že Platon, ta umetnik iz fundamenta, poudarja v svoji Politei, da v idealni državi ni mesta za umetnika. V novejših časih komunisti umetnika sicer izrečno ne izločajo iz celote, ki ji obljublajo podružabljenje proizvodnih sredstev in skupnost konzuma, ali katero koristno vrednoto more umetnik nuditi v zameno za potrebsčine?

Kje tiči vzrok, da stoji umetnik izven družabnega reda, da na družabnem telesu le životari, ne malo podoben parasitu?

Razkroji¹ državno družbo na njene prvine in oko ti nehote obvisi na državnotvornem činitelju odličnega pomena, na filistejcu! Koj tu pripominjam, da ta izraz ne meri na noben stan ali sloj posebej. Filistejstvo je občečloveška lastnost, njene zastopnike najdeš v vsaki družbi in kakor kaže, se imajo države baš tej lastnosti zahvaliti za precejšnji del svoje notranje ustaljenosti in trdote. Filistejec je tisti, ki z lastnim npravnostnim obzorjem kot z nekakim varnostnim kordonom ograja človeštvo. Filistejstvo ni toliko »uvaževanje praktičnih razmer«, kakor se izraža Cankar, temveč ljubosumno straženje, da sosed ne prekorači mejâ filistejskega obzorja in se ne odtegne moralni meri in oceni filistejske javnosti. Če bi ne bilo strahu pred npravnostnim padcem sodobnika, če bi se njegova duša vsikdar in povsod s pridom dala kontrolirati, bi filistejca sploh ne bilo.

Filistejec ima v boju zoper vse, kar ne šteje zanj, obilo orožij. Prvo orožje je njegovo osebno ogorčenje. Uporablja ga povsod tam, kjer nastopa

¹ Kje in kedaj so objavljene misli, ki jim v naslednjih odstavkih vse do Cankarjevega razmerja do družbe zvesto sledim, si nisem zabeležil. Avtor jim je v enem svojih esejev socialist E. Mühsam.

kot zasebnik. Ker država filistejca kot varuha redu in npravnosti dobro rabi, si ne more pomagati drugače, kakor da ga v njegovem ogorčenju teši. Uveljavlja zakone in jih tolmači tako, da more filistejec svoje ogorčenje izpremeniti ne le v socialno mržnjo, temveč tudi v gospodarsko ogrožanje nevšečnega bližnjega, vzklicujoč se na užaljeno stanovsko čast, v utrjenih tradicijah ogroženi sloj. Najopasnejše orožje pa je filistejcu stisnil v roko kapitalistični družabni red. V njem se je filistejstvo gospodarsko tako ojačilo, da pomeni vse, kar se mu zoperstavlja, bodisi kaos, bodisi organizacija, nič več in nič manj nego brezpravno rajo.

Delavstvo bi bilo seveda poklicano, da prevrže ta družabni ustroj in na njegovo mesto postavi novega, pravičnejšega in plodovitejšega, če bi socialna demokracija ne bila krenila na tir državne politike in popustila razredni boj. Delavstvo bi kajpak stalo v prvih vrstah v boju zoper posest, če bi centralistične delavske organizacije, posnete po državi in njenih tvorbah, z izločitvijo osebnega temperamenta posameznikovega ne bile zabrisale jedrne misli združništva — revolucije. Tako danes delavstvo kot državno posvečen organizem zavzema mesto nekako sredi med meščanstvom in tistimi neliiranimi gručami, ki jim filistejec še ni omislil skupnega imena, ki jih pa strogo razlikuje: razbojniki, potepuhi, pijanci in umetniki.

Z razbojnikom in potepuhom smo si kmalu na jasnem. To so bitja, bodisi da so izprijena, bodisi da so bolna, ki jih človeška družba mirne vesti iztisne iz svojih vrst in jih prepušča ječam in prisilnim delavnicam. Drugačno je stališče do pijanca, ki se ga družba ogiblje, ki pa zanj vendar proizvaja žganje in mu ga ponuja. Znabiti je družba že tako daleč, da se zaveda vsaj sokrivde... Uprav osupne pa filistejec pred umetnikom. Kam ž njim?

Tu treba pojem umetnika orisati tako, da obsega zgolj tiste, ki umetnosti ne ponižujejo do rokodelstva in ki vsako proizvodnjo brez umetnostnih vzgonov odklanjajo. Pritegniti se morajo še tisti, ki sicer ne ustvarjajo umotvorov, katerih dejanje in nehanje, besedo in misel pa giblje ozir na umetnost.

Kam tedaj ž njimi? Če bi bila to bitja, ki proizvajajo gospodarsko koristne vrednote, naj o dragem času kujejo pesmi, slikajo in komponirajo, kolikor jim drago! In če bi ne bilo med njimi nekaj takih, ki presežajo filistejsko obzorje in takorekoč res nekaj pomenijo! Ali vsled strahu, ali vsled spoštovanja — vsled strahu, da ga kri-

tično močnejši umetnik ne prepozna, ali vsled spoštovanja pred neobičajnim pojavom — se filistejec članom tega neorganiziranega občestva približa le toliko, da uteši radovednost. Najkočljivejša pa je dejstvo, da so umetniki sami — nekateri — posestniki in njih nedružabnih svojstev ni mogoče osnavljati na brezposestnost. In vendar žive v odločni skepsi do sveta in njegovega napredka, temeljito zanikujejo vseveljavne vrednote in ustvarjajo nove, z nekakim nihilističnim usmevom, kot da je tako življenje šala in taka smrt dovtip. Njih vseh metoda je posebna. Njih vseh obup pa je očit. Brez stika z maso sodobcev — in tega stika ne bodo našli nikoli — žive v dan, kloneč pred slučajem, loveč se za trenutek, v večnost strmeč.

Razlogov dovolj, da jih filistejec ima za asocijalne in jih vsled tega odbija. Če bi ne bilo dokazano, da je odločno odklanjanje obstoječega redu, njegovih oblik in tvorb, le hrepenenje po boljšem, človeka vrednejšem, bi ti razlogi držali. In če bi ne bil anarhizem kot antipolitična tendenca in v svojem načelu socialne samopomoči v umetniku le hipni upor proti vsemu navadnemu, bi bili ti razlogi upravičeni. Tako pa niso in treba najti drugih.

Nauk o socializmu uči, da so vse človeške združbe osnovane na etičnih pogodbah. Etika ima moč nad vsemi konvencijami, ona organizira skupnost in ji piše svoje zakone. Revolucija je izbruh tlačene etike proti gospodujoči. Tudi kapitalistična družba ima svojo etiko. Proti nji, ki se uveljavlja na račun delavstva, se to delavstvo bori pod vidikom nove etike, pripoznavajoč večini brez-slovno pravico in snovnemu interesu najvišjo zakonitost nad občestvom. Pa tudi sleherno dejanje v pravnih mejah obstoječega družabnega redu vodi etični nagibi. Z etičnega načela presoja etično vzgojeni, etično udeležujoči se in etično misleči člen velike mase sleherno nehanje.

Tu, menim, tiči razlog zato, da se umetnik z maso ne more sporazumeti. Njegov značaj je temeljno neetičen, ker je neetičen vzgon, ki ga sili k individualnemu oblikovanju življenja. Gotovi umotvor je lahko izborna etično sredstvo, ki »natura takorekoč ogledalo drži: kaže čednosti nje prave črte, sramoti nje pravo obličje, stoletju in telesu časa odtis njega prave podobe.« Ali človek, ki ga je ustvaril, nima ž njim koristnega namena, ampak ustreza ž njim le samemu sebi.

Nedvomno so bili časi, ko je čut vzajemnosti spajal umetnika in družbo. Predplatonska doba, nekatere epohe rimskega cesarstva, medicejska

perioda srednjega veka pričajo, da je pogoj za tako soglasje kulturna višina ljudstva, predvsem njega estetska izobrazba. Da vpričo takih okoliščin umetnik tudi kot socialen činitelj nekaj pomeni, ni treba poudarjati.

Ali kaj hoče državna družba z umetniki danes? S potenjenim čutom za kar najbolj gospodarsko izmeno vrednot jih slavi — in jih pusti gladovati.

Z Ivanom Cankarjem je stopil v slovensko družbo nov stan in ž njim nova stanovska zavest. Ne vem, ali se je že kdo pred njim tako odločno otresel spodobnih služb in koristnih opravkov kot on in si v tem samem in edinem znamenju, znamenju umetnosti ustvaril obstoj. Zdi se, da so tisti, ki so tako življenje tvegali, obtičali v poizkusih.

In glej, že ga zalotimo v znani nam družbi izobčencev enake vrste: potepuhi in razbojniki, popotniki in berači, pijanci in umetniki. Vlačug se je Cankar ogibal, ali socialne ženske ni v njegovih knjigah nobene. Pazi, kako ljubeznivo in oprezno je v »Vrzdencu« celo svoji materi izpodnesel socialna tla! Komaj se je odločil za umetnost kot poklic, mu je za petami tista procesija petega stanu, ki jo je slikal tolikokrat in tako pretresljivo. Med brati brat: od Polikarpa in potepuha Marka do razbojnika Petra, od Jakoba Nesreče do Kurenta in tistega ljubezenskega para Dioniza in Hiacinte, v katerem se ta najnižji proletarijat nekako rodbinsko zaokroža in povečuje — je Ivan Cankar z vso svojo ljubeznijo in s svojo najlepšo besedo, ker ga na te ljudi veže iskren občutek vzajemnosti in skladnje. Domala tri knjige, Tujci, Novo življenje in Križ na gori, so posvečene umetniški bedi, tej priljubljeni pesmi socialne Parie, ki jo ta nenehoma ponavlja in se v nji opaja zato, da bi prikrila in pozabila svojo pravo bedo. Značilen anarhistični konec trpljenjske poti hlapca Jerneja, ki bi mu bil, da se je resnično ustavil na cesti, svetoval vsak paglavec, naj se zapiše med socialiste! Jernej zažge kmetijo in do samih nebes planejo plameni revolucije...

Socialni izobčenec je potrpežljiv in vdan. Topla modrost mu sije iz oči. Na plečih z bremenom za dva, ljubi cesto bolj od kruha. In kruh mu je ljubši od gospodarja. Sreča pa se najrajši s tovariši, z otroki, s ticami in travami... Naiven? Strukturo družabnega redu po-

zna kakor uro in najzlahtnejše psovke za stan in sloj rasejo na njegovi njivi. Kajti on na eni — na drugi strani pa organizem pri organizmu, zavest, načelo, prepričanje in disciplina, rodoljubje, učitelji, župniki, dacarji in biriči, sploh ljudje v ustaljenih življenjskih razmerah, spodobni ljudje. Na videz tako desorganiziran stan, kot je ta, ker je izpopolnitev in diferenciacija lastne osebe častna zadeva, pod krinko individualističnega absolutizma socialno vez toplo občuti tudi on. Do samih ekonomskih postulatov se povzpne ta zavest, če sega voda do grla. Cankar jih je lepo razložil v »Zastonjkarjih«.

Da se ta peti stan tudi v socialni demokraciji ne počuti tako, kakor bi rad, sem že rekel. O Cankarju si upam to trditi vzlic izpovedi: »Kako sem postal socialist.« Cankar in stranka sta sploh poglavje zase, ki ga ne brani rešiti toliko Cankarjeva občutljivost, kolikor občutljivost strank. Le s posebno tenkim rezilom bi se dala izrezati njegova senca iz gostega mraku slovenske strankarske borbe. In potem bi se videlo, da je Cankar za hip obvisel na tej in oni stranki, na vsaki pa le toliko, kolikor je to zahteval njegov notranji razvoj. Ali ni značilno, da nobeden Cankarjevih političnih apostolov ne pride do konca? Sredi poti se je pač Cankar sam kakor Jerman v Hlapcih okrenil, »jaz ne bom več zboroval«, in je povezal culo za Goličavo.

Ne, dokler se snuje bodočnost in kuje novi red v tvornicah in kašmah, stoji umetnik pri delavcu. Njegov temperament, njegova naprej hitenja slutnost sta tam, kjer se pripravljata pogibelj kapitalistične in porod socialne družbe. Ko pa je ta cilj dosežen, se umetnik ne ustavi. Podružabljenje proizvodnih sredstev in skupnost konzuma zanj nista smoter revolucijske svatbe, temveč sredstvo. In začasni cilj mu je le izhodišče za svoboden razvoj osebnih vrlin.

To je družabna posebnost Cankarjevega življenja. Stan je to, ki se zaveda. Neizbežen poklic ki si je sam uteha. Bodisi da napoči zlata doba, bodisi da je še daleč, pozvani so... In ena je vez, ki spaja izobčence družbe, najsi jih je obsodila pravična, a mrzla moč filistejstva, najsi stoje po milosti lastne volje izven družabnega redu. V brezupni osamelosti izobčitve s svojim hrepenenjem po idealu človeške družbe oplojajo svet.